

Kur'an'da Ritmik Uyum

Ahmet YÜKSEL

Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Dil kurallarının tatbiki konusunda insanların kabiliyet ve yeteneklerinin farklı seviye ve derecelerde olduğu görülür. İnsanların büyük çoğunluğu ya güçleri yetmediği, kabiliyetleri elvermediği ya da hata yapmaktan korktukları için tek bir kelimeyi bile ilave veya eksiltme yapmaksızın düz cümle yapıları ile meramı ifade ederken; diğer bazıları ise dil kurallarına uymakla birlikte edebi sanat ve yöntemleri ustaca kullanmak suretiyle dildeki kabiliyet ve yeteneklerini ortaya koyarlar. Bunların önemli bir kısmının şair, yazar, edebiyat ehli kimseler olduklarını görürüz. Bir düşünce, fikir, maksat veya meramı ifade etmek konusunda yaptığımız bu tasnif insanlar için geçerli olan bir değerlendirmedir. Peki ya Âlemlerin rabbi olan ve insana beyanı öğreten Allah (c.c.)'ın sözleri için durum nedir? Bu sunumda sözlerin en güzeli olan Allah'ın sözündeki edebi sanatlardan sadece bir nebze diyebileceğimiz bir konu, yani Kur'an'da âyetler arasındaki ritmik yapı ve bu yapının oluşumunu sağlayan unsurlar üzerinde durulacaktır.

Tıpkı diğer dillerde olduğu gibi, Arapçada da cümle herhangi bir bağlamda gelir ve bu bağlamda cümlenin ögeleri arasında takdim-tehir, zâid bir öge ilavesi, cümlenin her hangi bir ögesinin veya cümlenin kendisinin tekrarı ya da hazfi gerekebilir. Cümle yapısında uygulanan bu değişiklikler farklı amaçlara yönelik olarak gerçekleşir. Bu değişikliklerin tür ve çeşitleri ile bunların amaçları nahiv, belâgat ve edebiyat kaynaklarında ayrıntılı olarak

ele alınır. Kur'an'da cereyan eden bu değişikliklerin amaçlarından biri de âyetler arasındaki ritmik uyumu (ses uyumu /müzikal uyum) sağlamaktır. Bu uyumun sağlanması siyakın gereği olarak bir ögenin takdimi, başka bir ögenin de tehirini gerektirebileceği gibi, sığaları ve üslupları da etkileyerek bir sığa yerine (yine onu kastederek) başka bir sığayı kullanmayı da gerektirebilir.¹

A. Kur'an'daki Ritmik Uyumu Sağlayan Unsurlar

Kur'an'daki cümle yapısında ritmik uyumu sağlayan unsur ve yöntemleri şu ana başlıklar altında toplayabiliriz:

a. Takdim- Te'hir

Takdim normal cümle düzeninde sonra gelmesi gereken bir ögeyi öne almak; tehir ise önce gelmesi gereken bir ögeyi sonraya bırakmaktır.² Cümlelerin bütün ögelerini aynı anda söylemek elbette mümkün değildir. Cümlede bazı ögeler önce, bazı ögeler ise doğal olarak sonra gelecektir. Takdim-tehirde sonra gelen ögeyi öne almak, önce gelmesi gereken ögeyi ise geriye bırakmak söz konusudur. Ancak bunun bir sebebe bağlı olarak gerçekleşmesi gerekir. Belâgat kaynaklarında bu sebepler üzerinde uzun uzadıya durulmuş olmasına rağmen, bizim burada dikkat çekeceğimiz hususa pek fazla değinilmemiştir.

Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim âyetleri (تَعْلَمُونَ ، تُؤْمِنُونَ ، تَتَّقُونَ / خَيْرًا ، كَبِيرًا ، حَكِيمًا gibi) birbiriyle müzikal uyuma sahip fasılalarla biter.³ Kur'an'ın bu müzikal uyuma ve insicama önem verdiği görülür. Çünkü bunun dinleyiciler üzerinde önemli etkisi vardır. Bu uyumun sağlanması için kimi zaman normal cümle düzeninde bir kelime öne alınır, diğer bir kelime ise sona

¹ Siyak konusunda geniş bilgi için bk. Ünver, Mustafa, *Kur'an'ı Anlamada Siyakın Rolü*, Samsun 1996.

² İmîl Bedî Yâkûb, Mişel `Âsî, *el-Mu'cemü'l-Mufassal fi'l-Lügati ve'l-İ'râb*, I-II, Beyrut 1987, I, 448; Celâlüddîn Muhammed b. 'Abdurrahman el-Kazvîni, *el-Îzâh fi 'Ulûmi'l-Belâga*, I-II, Kahire ts. I, 135; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, İstanbul 2000, Rağbet Yayınları, s. 288-290.

³ Fasılalar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kemâleddîn Abdülganî el-Mürsî, *Fevâsilu'l-Âyâti'l-Kur'âniyye*, İskenderiye 1420/1999, el-Mektebu'l-Câmiyyü'l-Hadis; Abdullah Emin Çimen, "Kur'an'da Ritmik Yapı, Fasıla ve Üslup Açısından Bir Deneme", *Dini Araştırmalar*, cilt: 9, s. 27, Ocak-Nisan 2007, ss. 187-234.

birakılır. Örneğin Tâhâ 70. âyetinde *قَالُوا أَمَّا بَرَبُّ هَارُونَ وَمُوسَىٰ* denirken, Şuarâ 48. âyetinde ise *قَالُوا أَمَّا بَرَبُّ الْعَالَمِينَ رَبِّ مُوسَىٰ وَهَارُونَ* denir. Çünkü Tâhâ 70. âyetin öncesi ve sonrasındaki âyetler hep *â* sesiyle sona erdiği için burada âyet *Mûsâ* kelimesi ile sona ermiş, Şuarâ sûresinde ise önce ve sonraki âyetler *ûn* sesi ile sona erdiği için burada da *Hârûn* kelimesi âyet sonuna bırakılmıştır.⁴

Takdim-tehir konusunun Kur'an'ın hemen her yerinde rastlayabileceğimiz örneklerinden biri harfi cerli fiillerin mef'ulleri ile kullanımlarında görülür: Bu konuda temel kural: önce fiilin daha sonra da harfi cerle birlikte mef'ulün (mecrur) zikredilmesidir. Bu bağlamda her harfi cerrin öncesinde bir müteallakı (yani harfi cerrin bağlı olduğu öge) olup bu harfi cerler bağlı buldukları fiilin anlamını ilgili isme taşırlar.⁵ Eğer fiil iki mef'ul alan fiillerden ise mef'uller sırasıyla ve eğer varsa kullanıldığı harfi cerle birlikte zikredilir.

Örneğin *قَدَرَ عَلَىٰ* 'bir şeye gücü yetmek' fiili buna güzel bir örnek teşkil eder. Önce bu fiilin söylediğimiz kurala uygun olarak geldiği kullanımına bir göz atalım.

1. Nahl, 16/75: *وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَيْءٍ* "Allah hiçbir şeyi gücü yetmeyen köleyi misal olarak anlattı"
2. Nahl, 16/76: *وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَيْءٍ* "Allah şu iki adamı da misal olarak anlattı: Biri dilsizdir, hiçbir şeyi gücü yetmez..."
3. Beled: 90/5: *أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ* "İnsan, hiç kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini mi sanıyor?"

Görüldüğü gibi âyetlerde önce fiil sonra da harfi cerle birlikte mef'ulü gelmektedir. Bu fiil mef'ulünü harfi cerle aldığı gibi, bu fiilden türeyen ismi fâil, mübâlağa sigaları, sıfatı müşebbehe vb. kelimeler de aynı şekilde mef'ullerini yine aynı harfi cerle alırlar. Bu kural sadece bu fiile özgü bir durum olmayıp, mef'ulünü harfi cerle alan bütün fiiller için geçerlidir.

قَدَرَ عَلَىٰ fiilinin Kur'an'da ismi fâil formunda gelen kullanımına bir göz attığımızda ٦ yerde *قَادِرٌ عَلَىٰ* veya *قَادِرٌ عَلَىٰ* şeklinde önce ismi fâil sonra harfi

⁴ Fâzıl Sâlih es-Sâmerrâi, *et-Ta'bîrül-Kur'ânî*, Dâru'l-Kütüb, 1989, s. 195.

⁵ Ahmet Yüksel, *Arapçada Harfi Cerler*, Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s. 8-9 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi); Mustafa Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri*, İstanbul 1999, s. 57.

cerri gelirken⁶ sadece bir yerde câr-mecrurun, müteallakından önce geldiği görülür. Bu kullanım ise Târık, 86/8 âyetindedir. Bu âyetle sonrasındaki âyetler şöyledir:

إِنَّهُ عَلَىٰ رَجْعِهِ لَقَادِرٌ (۸) يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ (۹) فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ (۱۰)

Konuyla ilgili olarak daha dikkat çekici bir durum ise bu fiilden türeyen bir sıfatı müşebbehe olan قَدِيرٌ kelimesinin kullanımında görülür. Şöyle ki قَدِيرٌ kelimesinin Kur'an'da geçtiği 39 yerden 34 tanesinde câr-mecrûru öne alınarak قَدِيرٌ kelimesi âyet sonuna bırakılmış, 5 yerde ise câr-mecrûru tamamen hazfedilmiştir. Bu kelimenin âyet sonuna bırakıldığı yerlerden bazıları şöyledir:

1- Bakara 2/ 106 ve 109

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۰۶) نَصِيرٍ (۱۰۷) السَّبِيلِ (۱۰۸) إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۰۹) إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۱۱۰)

2- Bakara 2/ 284

عَلِيمٌ (۲۸۳) وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۲۸۴) وَالَّذِيكَ الْمَصِيرُ (۲۸۵)

3-Enfâl, 8/41

فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۳۹) وَنِعْمَ النَّصِيرُ (۴۰) وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۴۱) وَإِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ (۴۲)

Burada tabir câizse bir taşla iki kuş vurmak gibi bir durum söz konusudur:

- a- Bu takdim tehirle Allah'ın her şeye gücünün yettiğine daha fazla vurgu yapılmakta
- b- Âyet sonlarındaki uyum sağlanmaktadır.

Âyet sonlarındaki bu ses uyumuyla ilgili olarak قَدِيرٌ kelimesinin farklı bir kullanımı da كَانَ fiili ile birlikte mansub olarak geldiği 6 yerde görülür.⁷ Bunlardan 3 tanesinde câr-mecrûru hazfedilmiş, üçünde ise öne alınarak قَدِيرًا kelimesi, (كَانَ nin haberi olarak) âyet sonuna bırakılmıştır. Şimdi bu âyetleri öncesi ve sonrasındaki âyetlerle birlikte görelim:

⁶ İlgili âyetler için bk. En'âm 6/37, 65; İsrâ 17/99; Yâsin 36/81; Ahkâf 46/33; Kiyâme, 75/40.

⁷ bk. Nisâ 4/133, 139; Furkân 25/54; Ahzâb 33/27; Fâtır 35/44; Fetih 48/21.

1- Nisâ 4/131-135 arası âyetler

حَمِيدًا (١٣١) وَكَيْلًا (١٣٢) وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ قَدِيرًا (١٣٣) بَصِيرًا (١٣٤) فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ
خَبِيرًا (١٣٥)

2- Feth 48/17-25 arası âyetler

أَلِيمًا (١٧) فَرِيًّا (١٨) حَكِيمًا (١٩) مُسْتَقِيمًا (٢٠) وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا (٢١) نَصِيرًا (٢٢)
تَبْدِيلًا (٢٣) وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا (٢٤) أَلِيمًا (٢٥)

3-Ahzâb 33/24-35 arası âyet sonları

رَجِيمًا (٢٤) وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيمًا (٢٥) فَرِيًّا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيًّا (٢٦) وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا
(٢٧) جَمِيلًا (٢٨) عَظِيمًا (٢٩) وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَىٰ اللَّهِ يَسِيرًا (٣٠) كَرِيمًا (٣١) مَغْرُوفًا (٣٢) تَطْهِيرًا (٣٣) إِنَّ
اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا (٣٤) أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا (٣٥)

Ahzâb 26. âyetinde konumuzla alakalı başka bir durum daha söz konusudur. O da *فَرِيًّا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيًّا* ifadesindedir. Yani birincide önce meful sonra fiil; ikincide ise önce fiil sonra meful gelmiştir. Şâyet 2. cümle 1.ye uygun olarak gelseydi *فَرِيًّا تَقْتُلُونَ وَفَرِيًّا تَأْسِرُونَ* denmesi gerekirdi. Ancak o zaman âyetin diğer âyetlerle ses uyumu bozulurdu. Doğrusunu Allah bilir ama bu nedenle meful öne alınarak *فَرِيًّا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ* denmiş ve âyetin diğer âyetlerle uyumu sağlanmıştır.

Bu konuya örnek olarak verebileceğimiz ve Kur'an'da sıkça geçen bir diğer fiil de *اِخْتَلَفَ فِي* 'bir konuda ihtilaf etmek, görüş ayrılığına düşmek' fiilidir. Bu fiil *اِخْتَلَفَ الْقَوْمُ فِي شَيْءٍ فَهُمْ مُخْتَلِفُونَ* / 'Kavim bir konuda ihtilaf etti, onlar ihtilaf halindedirler' şeklinde kullanılır. Bu fiilin yukarıda söz ettiğimiz fiil + fâil + mecrur-mef'ul şeklindeki kullanımına örnek verecek olursak:

- 1- Bakara 2/176: *وَأَنَّ الَّذِينَ اِخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ* "Kitapta ayrılığa düşenler elbette derin bir anlaşmazlık içindedirler".
- 2- Bakara 2/213: *فَهَدَىٰ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اِخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِأُذُنِهِ* "Allah kendi izniyle inananları onların üzerinde ayrılığa düştikleri gerçeğe iletti."
- 3- Nisâ 4/157: *وَأَنَّ الَّذِينَ اِخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ* "Onun hakkında ayrılığa düşenler, ondan yana tam bir kuşku içindedirler."

Ancak pek çok yerde âyet sonlarındaki uyumu sağlamak için bu fiilin câr-mecrûrunun öne alınıp fiilin geriye bırakıldığı görülür. Bu durum âyet sonlarının *يَخْتَلِفُونَ* ve *تَخْتَلِفُونَ* şeklinde bittiği 15'i aşkın yerde böyledir. Bunlardan bazıları aşağıda verilmiştir:

1- Hac 22/69:

(٦٨) فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (٦٩)

2- Mâide 5/48

الْفَاسِقُونَ (٤٧) فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (٤٨) لَفَاسِقُونَ (٤٩)

3- Nahl 16/92

مَا تَعْمَلُونَ (٩١) ... مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (٩٢) .. كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٩٣)

Câr-mecrurun müteallakı olan fiile takdimi örneklerini daha pek çok âyetlerde görebiliriz. Örneğin konuyla ilgili kullanımların bulunduğu İsrâ 25, 27 ve 30. âyetlerini ele alalım:

كِرِيمًا (٢٣) صَغِيرًا (٢٤) فَإِنَّهُ كَانَ لِـلْأَوَابِينَ غَفُورًا (٢٥) وَلَا تُبَدِّرْ تَبَدِيرًا (٢٦) وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ
كُفُورًا (٢٧) فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا (٢٨) مَخْسُورًا (٢٩) إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا (٣٠) إِنَّ قِتْلَهُمْ كَانَ
خِطْبًا كَبِيرًا (٣١)

Şimdi bu âyetlerde yer alan câr-mecrurların (لِـلْأَوَابِينَ ve لِرَبِّهِ kelimele-ri) aslında müteallakları olan غَفُورًا, كُفُورًا ve بَصِيرًا kelimelerinden sonra gelmesi gerekirken âyetlerin öncesi ve sonrası ile uyumu gözetilerek bunlar öne alınmış, müteallaklar ise âyet sonuna bırakılmıştır.

Âyet sonlarındaki uyum gereği bazen de iki meful alan fiillerin ikinci mefulünün öne alındığı görülür. Örneğin İsrâ 8. âyeti bunun gibidir: عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ وَإِنْ عُذْتُمْ عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا “Belki Rabbiniz size acır, ama siz dönerseniz biz de döneriz, Cehennemi kâfirler için kuşatıcı bir zindan yapmışızdır.”⁸

Bu âyetteki öğeler normal dil kurallarındaki öge dizilişine göre sıralanacak olsaydı, حَصِيرًا kelimesi öne alınarak وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا denmesi gerekirdi ki o zaman da âyetler arasındaki uyum ve Kur’ani nazım güzelliği ortadan kalkardı. Çünkü öncesi ve sonrasındaki âyet sonları hep *a* sesiyle bitmektedir.

مَفْعُولًا (٥) نَفِيرًا (٦) تَنْبِيرًا (٧) حَصِيرًا (٨) كَبِيرًا (٩) أَلِيمًا (١٠)

Bu konunun bir de kasr konusuyla ilgili boyutu vardır. Bilindiği gibi Arapçada mefulün fiiline takdimi kasr ifade eder.⁹ Örneğin إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ (Fâtîha 5) âyetinde mefulün fiile takdimi “yalnızca sana ibadet eder ve yalnızca senden yardım dileriz” anlamına gelir ki eğer bu takdim yapılmamış olsaydı, “sana da ibadet eder senden başkalarına da ibadet ederiz”

⁸ İsrâ 17/8.

⁹ İmil Bedî` Ya`küb, Mişel `Âsî, *el-Mu‘cemü’l-Mufassal*, 2/982.

anlamı çıkabilirdi. Ancak yapılan bu takdim-tehirle bu ihtimal ortadan kalkmıştır.

İbrâhim 12. âyeti de bunun gibidir. (۱۲) وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ “Mütevekkiller yalnızca Allah’a tevekkül etsinler” demektir ki Kur’an’da nerede tevekkül emredilmişse, hep bu üslupla geldiği görülür. Bunun benzeri âyetler çoktur. Bu ihtisâsın kastedilmediği yerlerde ise takdim-tehir yapılmaz.

Örneğin Fâtiha sûresinde إِيَّاْنَا إِهْدِ الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ, اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ denmiştir. Çünkü bu durumda “başkalarını değil, yalnızca bizi doğru yola ilet” demek olur ki istenen bu değildir. Herkesi doğru yola iletmesi istenir.

Mülk sûresi 29 âyetinde ise قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ أَمَّنَا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا denir. Yani “De ki: Rahman olan yalnızca odur. Biz ona inandık ve yalnızca ona tevekkül ettik.” Burada iman konusunda takdim yapılmazken tevekkül konusunda takdim yapıldığı görülür. Çünkü müminler Allah’la birlikte meleklerle, kitaplara, peygamberlere, âhîret gününe vb. inanç esaslarına da inanırlar. Onun için burada mef’ûlün takdimine gerek yoktur. Ancak “sadece ona tevekkül ettik” derken mef’ul takdim edilerek ihtisâs yapılmıştır. Benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür.

b. Zikr ve Hazf

Zikr söylemek demektir. İstilah anlamı olarak söylenilmesi lazım gelen sözün iradına zikr denir. Hazf ise حَذَفَ fiilinin masdarı olup bir sözü düşürmek, atmak ve zikretmemek demektir. Bir belâgat terimi olarak söylenilmesi icab etmeyen sözün ibârede zikredilmemesine hazf adı verilir.¹⁰

Tâhiru’l-Mevlevî şöyle der: Sözün nerede zikri ve nerede hazfi iktiza eylediğine dair bazı kaideler beyan edilmiş ise de en doğrusu, onu tayin edecek zevki selimdir.¹¹

Zikre örnek لَعَلِّي أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ “Umarım ki senin yorumunla insanlara dönerim, onlar da bilirler”¹² âyetinde görülür:

¹⁰ Tâhiru’l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati* (nşr. Kemal Edip Kürkcüoğlu), Enderûn Kitabevi, İst. 1973, s. 52.

¹¹ Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 184.

¹² Yûsuf 12/46.

فَأَرْسَلُونَ (٤٥) لَعَلِّي أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ (٤٦) تَأْكُلُونَ (٤٧) تُخْصِنُونَ (٤٨)

Burada âyet sonlarındaki uyumdan dolayı لَعَلَّ kelimesi iki kez zikredilmiştir. Şâyet 2. لَعَلَّ kelimesi olmasaydı cümle فِيَعْلَمُوا إِلَى النَّاسِ لَعَلِّي şeklinde gelecek ve âyetin diğer âyetlerle uyumu bozulacaktı. Çünkü recâ bildiren cümlelerin cevabı *fa* harfi ile ve mansub olarak gelir.

Bu kullanım يَا هَامَانَ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَشْيَابِ أَسْبَابَ السَّمَوَاتِ فَاطَّلِعْ إِلَى إِلِهِ مُوسَى “Ey Hâmân bana yüksek bir kule yap da o sebeplere yani göklerin yollarına erişeyim de Mûsa'nın tanrısına çıkıp bakayım”¹³ âyetinde görülür.

Bazen de uyumu sağlamak üzere kelimeye bazı ziyadelerin yapıldığı görülür. Örneğin Ahzâb, 66-67 âyetleri bunun gibidir. Öncesi ve sonrasındaki âyet sonları ile uyum açısından *resûl* ve *sebil* kelimelerine elif ilave edilmiştir.

وَلَا نَصِيرًا (٦٥) يَوْمَ تَقُالُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَ (٦٦)
وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا (٦٧) رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ
وَالْعَنَهُمْ لَعْنًا كَبِيرًا (٦٨)

Bu noktada konuyla alakalı başka bir hususa daha dikkat çekmek yerinde olacaktır. O da كَانَ fiilinin Allah lafzı ile kullanımı konusudur. Zira bu fiil bazı kullanımlarda âyet sonlarındaki ses uyumunu sağlayan önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki:

Kan fiili, aslında bir işin geçmiş zamanda olup bittiğini bildiren “*idi, oldu*” anlamında bir fiildir. İsim cümlesinin başında gelerek haberi nasb eder ve cümlenin anlamını geçmiş zamana çevirir. Bunlarla ilgili örnekler oldukça fazladır. Fakat bu fiil Kur'an'da çoğu yerde âyetler arasındaki lafzî uyumu sağlamak üzere aslı anlamından sıyrılarak lügatte vaz olunan kullanımı dışında geçmiş, şimdiki ve gelecek her üç zamana da delalet edecek şekilde kullanılır. Kan 'nin özellikle de Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatları ile kullanılışı bu duruma güzel bir örnek teşkil eder. Dilciler bu kullanımlarda إِنَّ كَانَ 'yi gibi vurgulayıcı bir öge olarak kabul etmişlerdir.¹⁴ Örneğin وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا gibi. “Allah alîmdir, hakîmdir”¹⁵ âyetinde olduğu gibi.

Bu kullanımlarda كَانَ fiilinin lafzî işlevi devam etmesine rağmen anlam yönüyle geçmiş zaman ifade etmez. Lafzî işlevin devam etmesinin ise âyetler

¹³ Gâfir 40/37.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Ahmet Yüksel, *Biçim, Anlam ve İmla Yönüyle Arapçada Zâidlik*, Samsun 2005, s. 97-99.

¹⁵ Nisâ 4/17.

arasındaki lafzî uyumu sağladığı görülür. (fâsılaya riâyet). Zîrâ bu fiilin özellikle de âyet sonlarında yer alan kullanımına baktığımızda genellikle كَان 'lerin kaldırılması durumunda, hep **â** sesiyle biten âyet sonlarındaki bu mansup formun merfûya dönüşeceği ve dolayısıyla ritmik uyumun bozulacağı görülür.

Örneğin **مَوْتًا** كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْتًا : “Çünkü namaz müminlere vakitli olarak farz kılınmıştır¹⁶, وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَتْ شَرُّهُ مَسْتَطِيرًا¹⁷, ‘Şerri yaygın olan gündən korkarlar¹⁷’ âyetlerinde olduğu gibi. Âyet sonları birinci sûrede (كُفُورًا ، (رحيما ، مينا ، مهينا ، موفوتا ، حكيمًا ، خصيما..)) şeklinde, ikinci sûrede ise (كُفُورًا ، (سعيرا ، كافورا ، تفجيرا ، مستطيرا ، أسيرا ، شكورا ..)) şeklinde bitmektedir. Dolayısıyla cümleden كَان 'yi kaldırdığımız zaman ses uyumu bozulmaktadır.

Hazfin örneklerine gelince bunu aşağıdaki başlıklar altında gruplandırmak mümkündür:

1. Kelime sonundan bir veya birkaç harfin hazfi

Bu hazfin örneklerinden biri **إِذَا يَسِرُّ** “Gitmekte olan geceye¹⁸” âyetindedir. Âyetteki **يَسِرُّ** kelimesi **سَرَى** fiilinin muzârisi olup aslında **يَسْرِي** şeklinde olması gerekirken, sonundaki **yâ** harfi hazfedilmiş ve **يَسِرُّ** olmuştur.¹⁹

وَالْفَعْرِ (١) وَلَيْالٍ عَشْرِ (٢) وَالشَّمْعِ وَالْوَتْرِ (٣) وَاللَّيْلِ إِذَا يَسِرُّ (٤) هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرِ (٥)

Gerçi bu âyeti **yâ**'nın isbatı ile de okuyanlar varsa da cumhurun tercihi vasl halinde de vakf halinde de hazf ile okumaktan yanadır. Ferrâ, âyetin diğer âyetlerle uyumu açısından hazf ile okunuşunun daha uygun olacağını ifade eder.²⁰ Taberî de bu âyetin tefsirinde Arapların ref halinde iken **yâ**'yı düşürüp onun yerine öncesinin kesresiyle yetindiklerini, bu âyette de öncesi ve sonrası ile uyum açısından **yâ**'nın hazfedildiğini, cumhurun da bu âyeti hazifle okuduğunu söyler.²¹

¹⁶ Nisâ 4/103.

¹⁷ Dehr (İnsân) 76/7.

¹⁸ Fecr 89/4.

¹⁹ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, İstanbul 1986, Çağrı Yay., s. 428; Mevlüt Sarı, *Arapça-Türkçe Lûgat*, İstanbul 1982, Bahar Yayınları, s. 753.

²⁰ bk. Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'ân*, 'Âlemü'l-Kütüb, I-III, Beyrut 1980, 3/260; Ayrıca bk. Derviş, *a.g.e.*, 10/468.

²¹ Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân `an Te'vîli'l-Kur'ân*, I-XV, Beyrut-Lübnan 1408/1988, s. 15/173.

Kelime sonundan bir veya birkaç harfin hazfedilmesi örneklerinden biri de mansup muttasıl zamirlerden 1. tekil şahıs zamirinin âyet sonlarında geldiği zaman hazfedilmesidir.

Bunun örneklerinden biri **لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ** “Sizin dininiz size, benim dinim bana” âyetindedir.²²

Ferrâ bu âyetin izahında âyet sonlarının hep nûn’la bittiği için **دِينِ** denilmeyip **دِين** denildiğini beyan eder. Devamla Şuarâ 78-81 âyetlerindeki hazflerin de bunun gibi olduğunu söyler.²³

الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ [+] (٧٨) وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ [+] (٧٩) وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ [+] (٨٠) وَالَّذِي يُمَيِّتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ [+] (٨١) وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ (٨٢)

Mütekellim zamiri olan yâ’nın âyet sonlarındaki hazfine dair örnekler oldukça fazladır.²⁴ Özellikle **ün** ve **in** şeklinde biten âyetlerde Arap dil yapısına da uygun olan bu hazifle âyetler arasındaki uyumun sağlandığı görülür.

Nefsi mütekellim yâ’ları ile ilgili olarak burada genel bir kuralı hatırlatmamız gerekir. O da şudur: Genelde âyet sonlarında ve nidâ’dan sonra gelen **yâ**’lar düşürülerek kesra ile yetinilir.²⁵ Bunun dışında zamiri zikretmenin gerekli olduğu yerlerde zikredilmiş, hazfetmenin gerekli olduğu yerlerde ise hazfedilmiştir. Örneğin Fecr sûresi 29-30. âyetlerinde (**يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ**) bu **yâ**’ların düşürülmediği görülür. Çünkü bu sûrede âyet sonlarının durumu yâ’ların zikrine daha uygundur. Burada anlamla ilgili bazı yorumlar yapılmışsa da âyetlerin lafzî uyumunun daha belirleyici olduğu açıktır.²⁶

2. Bir kelime veya ögenin hazfi

Cümlede âyetler arasındaki uyumun sağlanması için bazen de cümleden bir kelime veya bir öge hazfedilebilir. Bu hazfin örneklerinden biri mef’ulün

²² Kâfirûn 101/6.

²³ Ferrâ, *Me’ânî’l-Kur’ân*, 3/297.

²⁴ **Ūn** ve **in** sesi ile biten âyet sonlarındaki mütekellim yâ’larının hazfi için bk., 2/40, 41, 152; 3/50, 175; 7/195; 12/60; 15/68, 69; 16/2, 151; 26/52; 21/25, 37, 92; 23/26, 39, 98, 99, 108; 26/12, 14, 62, 78, 79, 80, 81, 108, 110, 117, 126, 131, 144, 150, 163, 179, 29/56; 27/32; 28/33, 34; 36/23, 25; 37/56, 99; 39/16; 43/27, 63; 44/20, 21; 51/56, 57, 59; 71/3; 77/39;

²⁵ Samerrâi, *et-Ta’biru’l-Kur’ânî*, s. 76.

²⁶ Samerrâi, *et-Ta’biru’l-Kur’ânî*, s. 164-165.

hazfidir. Bunun örneği Hicr sûresi 3 ve 96. âyetlerinde görülür.

1. Hicr 15/3 âyeti: ذَرُّهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ “Bırak onlar yesinler, eğlensinler, arzu onları oyalasın, yakında bilecekler”
2. Hicr 15/96. âyeti: الَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ “O Allah ile beraber tutanlar yakında bilecekler”

Bu âyetlerdeki ‘bilecekler’ fiilinin mef’ûlünün hazfi ile ritmik uyumun sağlanması yanında başka amaçların da gözetildiği görülür. Bunlar:

a-Âyetin tehdit ifade etmesi ve âhiretteki azapla ilgili olarak kâfirlerin kalbine korku salınması. Örneğin bizim birisini tehdit ederken kullandığımız “sen görürsün!” sözü gibi.

b-Kâfirlerin azabı konusunda daha ileri gitmek ve daha dünyada iken onların huzurlarını bozmak. Çünkü başına kötü bir hâl geleceğini bilmek, ama ne olacağını bilememek insanda korku ve huzursuzluğa yol açar.²⁷

Yine örneğin Şuarâ 26/72-73’de

قَالُوا نَعْبُدُ أَصْنَامًا فَنَظَلُّ لَهَا عَاجِزِينَ (٧١) قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ (٧٢) أَوْ يَنفَعُونَكُمْ أَوْ يَضُرُّونَ (٧٣) قَالُوا بَلْ وَجَدْنَا آبَاءَنَا كَذَلِكَ يَفْعَلُونَ (٧٤) قَالَ أَفَرَأَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ (٧٥) أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ الْأَقْدَمُونَ (٧٦)

Bu âyette يَضُرُّونَكُمْ ifadesinden sonra cümlenin akışı gereği يَضُرُّونَكُمْ denmesi gerekirken mef’ul düşürülerek يَضُرُّونَ denmiştir. Çünkü bu hazif olmasaydı uyum bozulurdu.

Ancak burada şunu da söylememiz gerekir: Kur’an bütün bu söylediklerimizde lafız ve mânâ ilişkisinin gereğini yerine getirir. Ancak bunu sadece müzikal uyumun bir gereği olarak yapmaz. Mânâyı da dikkate alır. Bunu Şuarâ 26/72-73 âyeti üzerinde açıklayacak olursak: burada mef’ulün zikri durumunda fâsılanın bozulacağını söyledik. Fakat cümlede mânânın durumu da bu hazfi gerekli kılmaktadır. Burada fayda vermek fiilinden sonra mef’ul getirilmiş, zarar vermek fiilinden sonra ise mef’ul hazfedilmiştir. Çünkü insan kendisi için faydayı ister ama zararı istemez veya onu düşmanı için ister. Ayrıca insan kendisine zarar verecek şeyden korkar. Görüldüğü gibi hem lafız hem de mânâ yönünden bir gereğe binaen bu hazif yapılmış, tabir câizse bir taşla iki kuş vurulmuştur.

²⁷ Ahmed Nasif el-Cenâbî, “es-Siyâku’l-Mûsikî li’l-Cümleti’l-‘Arabiyye ve Eseruhü fi Binâihâ”, *Mecelletu Âdâbi’l-Mustansırıyye*, sy. 4. 1399/1979, s. 56-57.

Benzeri durum *وَاضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدَى* (Tâhâ 79) âyetinde de görülür. Burada mef'ul zikredilerek *هَدَيْتُهُمْ* denmemiştir. Aslında buradaki hazifle fiile umûmilik kazandırılmıştır. Yani Fir'avun hiçbir şekilde hidâyet sıfatıyla muttasıf değildir. Eğer *وَمَا هَدَيْتُهُمْ* denseydi hidâyete erdiremeyişi sadece kendi kavmiyle mukayyed olup başka bir kavmi hidâyete erdirebilmesi ihtimal dâhilinde olurdu. Fakat âyette mef'ul hazfedilerek hem ritmik uyum sağlanmış hem de bu ihtimal ortadan kaldırılmıştır.²⁸

Âyetler arasındaki lafzi ahenk ve müzikal uyumu sağlamak için yapılan haziflerden biri de muzafun ileyhin hazfidir. Bunun örneği Tâhâ 130 (*وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ*) ile Kâf 39 (*قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ*) “Söylediklerine sabret ve güneşin doğmasından ve batmasından önce rabbini överek tesbih et” âyetlerindedir.

Tâhâ sûresinde âyet fasılları hep *â* uzatmasıyla bittiği için burada durak öncesi *ğurub* kelimesine *hâ* zamiri izafe edilirken, aynı ifadenin geçtiği Kaf 39 âyetinde ise önce ve sonraki âyet sonları *b* sesiyle bittiği için *ğurub* kelimesinden *hâ* zamirinin düşürüldüğü görülür. Bu durumu açıklayan Sâmerrâî “her bir tabir bulunduğu konuma uygun olarak gelmiştir” demek suretiyle buradaki uyuma açıklık getirmektedir.²⁹

c. Sîga Değişimi

Sîga değişiminden maksat örneğin ismi fâil yerine ismi mef'ul (veya zıddı), müfred yerine cemi, cemi yerine müfred sîgası getirilmesi gibi değişikliklerdir. Bu değişimi aşağıdaki başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Mef'ul sîgası yerine fâil sîgası getirilmesi

Mef'ul sîgası yerine fâil sîgası getirilmesi Arapların dildeki âdetlerinden biridir. Ferrâ ve Taberî'nin rivâyetlerinden bu üslubun Hicaz ehlinin lûgatı olduğu ve özellikle de kelime sıfat olarak geldiğinde bunun sıkça yapıldığı

²⁸ Sâmerrâî, *et-Ta'biru'l-Kur'ânî*, s. 197

²⁹ Sâmerrâî, *Es'iletun Beyâniyye fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Mektebetü's-Sahâbe, Mısır, I. Baskı, 2008, s. 127.

anlaşılmaktadır.³⁰ Örneğin Arapların : هَذَا سِرٌّ مَكْتُومٌ ‘bu saklanan bir sır’ anlamında söyledikleri هَذَا سِرٌّ كَاتِمٌ sözleri bunun gibidir.

Bu değişikliğin Kur'an'daki örneği ise خَلِقَ مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ “Atılan bir sudan yaratıldı”³¹ âyetinde görülür. Buradaki دَافِقٍ kelimesinin مَدْفُوقٍ anlamında olduğunu söylenmiştir.³² Çünkü sûredeki âyet sonları daha baştan itibaren fâil kalıbı üzere bitmektedir. Ayrıca ilgili kelimenin hemen öncesindeki مَاءٍ kelimesiyle دَافِقٍ kelimesi de güzel bir ses uyumu arz etmektedir. Âyeti öncesi ve sonrasındaki diğer âyetlerle birlikte değerlendirdiğimizde bu durum daha iyi anlaşılacaktır.

وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ (١) وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ (٢) أَلنُّجْمِ الثَّاقِبِ (٣) إِنَّ كُلَّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ (٤)
فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خَلِقَ (٥) خَلِقَ مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ (٦) يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ (٧) الطارق (٧)

Ferrâ, mizanları ağır gelenler, razı olacakları bir hayat içindedirler”³³ âyetini de benzer bir kullanım olarak zikreder.³⁴ Zira sûre baştan itibaren faileh vezni üzere başlamakta son dört âyet aynı vezinle tamamlamaktadır. *Râziyeh hâviyeh, mâhiyeh, hâmiyeh.*

2. Fâil sîgası yerine mef'ûl sîgası getirilmesi

Cümlede siyâkın gereği olarak bazen de fâil yerine mef'ûl sîgası kullanılır ve bununla fâil anlamı kastedilir. Örneğin: وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا “Kur'an okuduğun zaman seninle âhirete inananlar arasına gizli bir perde çekeriz”³⁵ âyeti kerimesi bunun gibidir.

Âyetteki مَسْتُورًا kelimesinin aslında ismi fâil kalıbı üzere سَاتِرًا anlamına geleceği câiz görülmüştür.³⁶ Ancak böyle denmiş olsaydı âyet sonlarının öncesi ile sonrası arasındaki uyum ortadan kalkardı. Çünkü öncesindeki âyet غَمُورًا, sonrasındaki âyet ise نُفُورًا şeklinde bitmektedir. Âyet öncesi ve sonrası ile uyum açısından مَسْتُورًا şeklinde ismi mef'ul sîgasıyla getirilerek

³⁰ bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/43; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 255; Ayrıca bk. Muhyiddîn Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhû*, Yemâme, Dâru İbni Kesîr, 3. baskı, 1992, 10/442.

³¹ Târık 86/6.

³² Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/255

³³ Kâria 101/6-7.

³⁴ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/255

³⁵ İsrâ 17/45.

³⁶ Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 5/450.

... غُفُورًا (٤٤) مَسْتُورًا (٤٥) ... نُفُورًا (٤٦) müzikal bir ahenk sağlanmıştı:

3. Müfred yerine müsennâ veya cemi sîgası getirilmesi

Âyetler arasındaki bu uyumun yukarıda zikredilenler dışında başka şekillerle de gerçekleştirildiği görülür. Bunlardan biri de müfred kastederek kelimenin müsennâ veya cemi formunun kullanılmasıdır. Bunun Kur'an'daki örneği ise “Kuşkusuz, Rabbin kendi yolundan sapanları da yola gelenleri de en iyi bilendir.”³⁷ âyetinde görülür:

Burada cümle yapısı şayet mütad üzere gelseydi, إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ اهْتَدَى denmesi gerekirdi. Nitekim aynı ifadenin geçtiği Necm sûresinde, âyetin bu şekilde sona erdiği görülür: إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ اهْتَدَى (٣٠) “Kuşkusuz, Rabbin kendi yolundan sapanları da yola gelenleri de en iyi bilendir.”³⁸

Ancak bu âyetlerin yer aldığı kontekse baktığımızda Necm sûresindeki yapının âyetin bu şekilde gelmesine daha uygun olduğunu görülür. Çünkü buradaki âyet sonları hep **a** uzatması ile bitmektedir:

الْأُنثَى (٢٧) شَيْئًا (٢٨) الدُّنْيَا (٢٩) اهْتَدَى (٣٠) حُسْنَى (٣١)

Nahl âyetindeki yapı ise بِالْمُهْتَدِينَ şekline daha uygundur. Çünkü bu sûredeki âyetlerin çoğu **ün** veya **în** sesi ile bitmekte ve bu âyet de bu sese uygun olarak bu şekilde sonlandırılmaktadır.

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (٧) فَلَا تُطْعِ الْمُكَذِّبِينَ (٨) الْقَلَمِ ٦٨

Aynı ifade Kalem sûresi 68/7. âyetinde de geçer. Orada da âyet sonlarının **ün**, **în** sesi ile sonlandığı görülür.

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (٧) الْمُكَذِّبِينَ (٨) فَيَذَرُوهُنَّ (٩) مَهِينٍ (١٠) نَمِيمٍ (١١)

4. Müsennâ yerine müfred sîgası getirilmesi

Müsennâ yerine müfred sîgası getirilmesi bir önceki maddede açıklanan durumun tersinedir. Örneğin Allah Teâlâ'nın Âdem ve Havva (a.s.)'ı İblis'e

³⁷ Nahl 16/125.

³⁸ Necm 53/30.

karşı uyardığı فَتَشْقَى مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى “Dedik ki: Ey Âdem! Bu sana ve eşine düşmandır. Sakın ola sizin ikinizi cennetten çıkarmasın. Aksi halde şakilerden olursun(uz)”³⁹ âyeti bunun gibidir.

Âyetteki uyarı Hz. Âdem ve eşine (iki kişiye) olmasına rağmen, âyetin sonundaki cevâbî fiil فَتَشْقَى şeklinde müfred sîgası ile gelmiştir. Halbuki bu fiilin müsennâ formu فَتَشْقِيَا şeklindedir. Eğer o ikisinin şaki olacağı ifade edilecekse فَتَشْقِيَا denmesi gerekirdi. Fakat âyetin öncesi ve sonrasındaki âyetlerle uyumu dikkate alındığında müsennâ yerine müfred formun kullanılmasının daha uygun olduğu görülmektedir.⁴⁰

... أَلَى (١١٦) ... فَتَشْقَى (١١٧) ... تَغْرَى (١١٨) ... تَضْحَى (١١٩)

Gerçi Ferrâ'nın açıklamaları âyetin Hz. Âdem (a.s.)'a hitapla başladığı için yine ona hitaben müfred- muhatap sîgası getirildiği yönündedir.⁴¹ Burada şekâvetin yalnızca Hz. Âdem (a.s.)'a nispet edilmesiyle ilgili olarak; ayrıca aile reisinin şekâveti, ailenin diğer fertlerinin de şekâveti, aile reisinin saadeti ise diğer fertlerinin de saadeti anlamına geleceği için sadece onun şekâvetinin zikriyle yetinildiği şeklinde başka yorumlar da yapılmıştır.⁴² Bu yorumlar doğru olsa da netice itibariyle âyet sonlarındaki lafzî uyumun sağlanmış olması önemlidir. Şâyet âyet müfred yerine müsennâ formu ile sonlandırılmış olsaydı, üslup son derece ağır ve âyetlerde olması gereken edebî icaz ve belâgatten uzak olur ve âyet sonlarındaki uyum ve müzikal akış bozulurdu.

... أَلَى (١١٦) ... فَتَشْقِيَا (١١٧) ... تَغْرَى (١١٨) ... تَضْحَى (١١٩)

5. Cemi yerine müfred sîgasının getirilmesi

Arapların dildeki âdetlerinden biri de cemi yerine müfred sîgası kullanmalarıdır. Bu durumun Araplarda oldukça meşhur olduğunu görmekteyiz. Bunun Kur'an'daki örneği إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهْرٍ “Müttakiler cennetlerde ve ırmak başlarındadırlar”⁴³ âyetindedir.

³⁹ Tâhâ 20/117.

⁴⁰ Derviş, *İ'râbu'l-Kur'an*, 6/256.

⁴¹ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 2/193.

⁴² Derviş, *İ'râbu'l-Kur'an*, 6/256.

⁴³ Kamer 54/54.

Ferrâ bu âyetteki نَهْرٌ kelimesinin أنهار anlamında olduğunu söyler.⁴⁴ Ona göre bu âyet yine aynı sûrede yer alan وَيُولُونَ الدُّبُرَ “O topluluk bozulacak ve geriye dönüp kaçacaklar”⁴⁵ âyetine benzemektedir. Buradaki دُبُرٌ kelimesi de أَذْبَارٌ anlamındadır.⁴⁶ Fakat âyetler arasındaki uyumu sağlamak için bu kelime cemi yerine müfred sîgasında gelmiştir.

وَلَقَدْ جَاءَ آلَ فِرْعَوْنَ النَّذِيرُ (٤١) كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا فَأَخَذْنَاهُمْ أَخَذَ عَزِيزٌ مُّقْتَدِرٌ (٤٢) أَكْفَارًا كُمْ حَيَّرَ مِنْ أَوْلَادِكُمْ أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ (٤٣) أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُتْتَبِعُونَ (٤٤) سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُولُونَ الدُّبُرَ (٤٥) بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذْهَى وَأَمْرٌ (٤٦) إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ (٤٧) يَوْمَ يُنْسَخُونَ فِي النَّارِ عَلَى وُجُوهِهِمْ ذُقُوا مَسَّ سَقَرٍ (٤٨) إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ (٤٩) وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ (٥٠) وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا أَشْيَاعَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ (٥١) وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ (٥٢) وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌّ (٥٣) إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ (٥٤) فِي مَقْعَدٍ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ (٥٥) ٥٤

6. Cemi yerine müsennâ sîgası getirilmesi

Dilde bir üslup olarak Arapların âdetlerinden biri de cemi yerine müsennâ sîgası kullanmalarıdır. Bu da tıpkı yukarıdaki örnek gibi Araplarda oldukça meşhurdur.

Örneğin İmruul-Kays meşhur muallakasına

بسقط اللوى بين الدخول فحومل

قفا تَبِكُ من ذكرى حبيب ومنزل

“Dehul'den Havmele'e kadar olan yerler arasındaki dalgalı kumların azaldığı ve inceldiği Sikti'l-Livâ'da (ikiniz) durun. Sevgiliyi ve onun yurdunu anıp ağlayalım”⁴⁷ diye arkadaşlarına cemi yerine müsennâ sîgasıyla hitap ederek başlar. Ancak devamında cemi sîgasıyla sözlerini sürdürür.

Araplardaki bu kullanımın Kur'an'daki örneği ise Rahmân sûresindeki وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ cennet vardır”⁴⁸ âyetindedir.

⁴⁴ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 3/111.

⁴⁵ Kamer 54/45.

⁴⁶ Derviş, *İrâbu'l-Kur'an*, 9/390; Ferrâ ise burada her iki vechin de câiz olduğunu söyler. Bunun إنه لكثير الدينار والدرهم 'onun dinar ve dirhemi çoktur' deyip de إنه كثير 'onun dinarları ve dirhemleri çoktur' demeyi kastetmeye benzediğini ifade eder. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 3/110. Buradan anlaşıldığına göre aslında çoğul kastediliyor.

⁴⁷ *Yedi Askı*, çev. Şerâfettin Yaltkaya, İstanbul 1985, s. 18.

⁴⁸ Rahmân 55/46.

يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ آتٍ (٤٤) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٤٥) وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ (٤٦) فَبِأَيِّ
 آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٤٧) ذُوَاتَا أَفْنَانٍ (٤٨) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٤٩) فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ (٥٠) فَبِأَيِّ
 آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٥١)

Âyetteki *cennetân* kelimesi müsennâ sîgasıyla geldiği için daha sonra gelen zamirler de ona uygun olarak müsennâ sîgasıyla gelmiştir. Burada - doğrusunu Allah bilir ama- iki cennet kelimesiyle cennetler kastedilmektedir. Ancak cümle akışındaki uyumu sağlamak açısından müsennâ üslubu ile gelmiştir. Çünkü;

a- Semâî ve naklî deliller bu görüşü destekleyici mahiyettedir. Kur'an'ı en güzel yine Kur'an'ın kendisi tefsir eder. Kur'an'da müminlere cennetleri vadeden pek çok âyet mevcuttur.⁴⁹

b- Araplar müsennâ kullanır ve bununla bazen müfred, bazen de cemi sîgasını kasteder.⁵⁰ Bunun benzeri kullanımlar Kur'an'da zikrettiğimiz örnekler dışında başka yerlerde de görmek mümkündür. Mesela Mü'lik sûresindeki *تَكَرَّرَ بَاكِشِي* “Tekrar bakışını çevir. Sonra iki kez bak. Gözlerin sana yorgun olarak döner” âyeti de bunun gibidir.⁵¹

Ebû Hayyân iki bakışla gözün yorulmayacağını ancak çok bakışla veya uzun süre bakmakla yorulacağını söyler.⁵² Diğer bazı âlimlerin açıklamaları da bu yorumu destekler mahiyettedir.⁵³ Yani burada *كَرَّرْتَيْنِ* ‘iki defa’ denmiş

⁴⁹ Örneğin şu âyetler bunlardan bazılarıdır:

a- Bakara 2/25: *وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ* “İnanıp yararlı işler yapanlara altlarından ırmaklar akan cennetlerin kendilerine ait olduğunu müjdele.”

b- Ra'd 13/23: *جَنَّاتٍ عِدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ* Adn cennetlerine girerler. Babalarından, eşlerinden ve çocuklarından iyi olanlar da kendileriyle beraber olur.

c- Hicr 15/45: *إِنَّ الْمُنْتَفِعِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ* “Müttakiler ise cennetlerde ve pınar başlarında dırlar.”

⁵⁰ Araplar koyun veya develerini otlatmak için en az iki yardımcı edinirlermiş. Arkadaşlık yapmak konusunda ise asgarî üç arkadaş edindikleri için hitaplarında genelde iki veya üç kişiye hitaben konuşurlarmış. Ferrâ, şairlerin çoğunun şiirlerindeki *يَا صَاحِبِي* ve *يَا خَلِيلِي* ifadelerini bunun bir yansıması olarak yorumlar. Ferrâ, *a.g.e.*, 3/78.

⁵¹ Mü'lik 67/4.

⁵² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, Mısır 1329, Matba'atu's-Se'âde, 8/299.

⁵³ bk. Derviş, 10/147

ancak bununla 'defalarca' anlamı kastedilmiştir.

Bunun benzeri bir durum cehennemdeki bekçiler hakkında müsennâ yapısının kullanıldığı "القيا في جَهَنَّمَ" (ikiniz) cehenneme atın"⁵⁴ âyetinde de görülmektedir. Buradaki القيا ifadesiyle aslında cehennem zebânileri kastedilmektedir.⁵⁵ Bunlar da 19 melektir.⁵⁶ Ancak hitabın siyaka uygun olarak müsennâ sığasıyla geldiği görülmektedir.

Bizim burada söylemek istediğimiz şudur: Kur'anı Kerim Arap lügatıyla nâzil olmuştur. Eğer Arapların kullandığı üsluba uygun bir şey Kur'an'da varsa, -ki bu durum daha başka üsluplar hakkında da geçerlidir- bu, eşyanın tabiatına uygun olan bir durumdur ve bunda şaşılacak bir şey yoktur. Bu bağlamda Arapların dildeki üsluplarından biri de müfred yerine müsennâ ve cemi sîğaları veya müsennâ veya cemi sığası yerine müfred sığası ya da cemi yerine müsennâ sığası kullanmalarıdır.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim hem lafız hem de mâna yönüyle mucizevî bir kelâmdır. Bu kelâmın lafzî güzellikleri elbette pek çok yönde kendisini gösterir. Takdim-tehir, zikir-hazf, üslup ve sîğalardaki değişiklikler bunların dikkat çekenleri arasındadır. İlahî bir mesaj olan Kur'an'ın lafzî yönleri elbette bunlarla sınırlandırılmaz. Bizim burada zikrettiklerimiz bu konuyla ilgili ilk etapta göze çarpan bazı örneklerden ibarettir. Kur'an'daki lafzî uyum, hakkında çok yönlü araştırmalar yapılması gereken oldukça önemli bir konu olarak dikkat çekmektedir.

⁵⁴ Kâf 50/24.

⁵⁵ Buradaki hitabın çoğula olabileceği gibi müfrede hitap olabileceği de söylenmiştir. bk. Derviş, *İrâbu'l-Kur'an*, 9/290. Ferrâ'nın yukarıdaki açıklamalarına benzer açıklamalarda bulunan Derviş, Arapların bir kişiye de iki kişi sığasıyla hitap ettiklerini beyanla âyetin bu şekilde de olabileceğini belirtir. Buradaki müsennâ elifinin fiili iki defa tekrar anlamına gelebileceği de söylenmiştir. Yani قَفْ ، قَفْ 'dur, dur' gibi. Nitekim Ebû Osman el-Mâzinî, Müminûn 23/99 رَبِّ ارْجِعُونِي رَبِّ ارْجِعُونِي "Rabbim! Beni geri dönder!, Rabbim! Beni geri dönder!, Rabbim! Beni geri dönder!" şeklinde üç kez tekrar anlamına geldiğini söylemiştir. Derviş, *İrâbu'l-Kur'an*, 9/291.

⁵⁶ bk. Müddessir 74/30.

Kaynakça

- Abdullah Emin Çimen, “Kur'an'da Ritmik Yapı, Fasıla ve Üslup Açısından Bir Deneme”, *Dini Araştırmalar*, cilt: 9, s. 27, Ocak-Nisan 2007, ss. 187-234.
- Ahmed Nasif el-Cenâbî, “es-Siyâku'l-Mûsikî lil-Cümleti'l-'Arabiyye ve Eseruhû fi Binâihâ”, *Mecelletu Âdâbi'l-Mustansırıyye*, sy. 4. 1399/1979.
- Ahmet Yüksel, *Arapçada Harfi Cerler*, Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Ahmet Yüksel, *Biçim, Anlam ve İmla Yönüyle Arapçada Zâidlik*, Samsun 2005.
- Celâlüddîn Muhammed b. 'Abdurrahman el-Kazvîni, *el-İzâh fi 'Ulûmi'l-Belâga*, I-II, Kahire ts.
- Ebü Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, Mısır 1329, Matba'atu's-Se'ade, VIII, 299.
- Fâzıl Sâlih Sâmerriâi, *et-Ta'bîrül-Kur'ânî*, Dâru'l-Kütüb, 1989.
- Fâzıl Sâlih Sâmerriâi, *Es'iletun Beyâniyye fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Mektebetü's-Sahâbe, Mısır, I. Baskı, 2008.
- Ferrâ, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'an*, 'Âlemu'l-Kütüb, I-III, Beyrut 1980.
- İbrahim Mustafa vd., *Mu'cemu'l-Vasît*, İstanbul 1986, Çağrı Yay.
- İmil Bedî Yâküb, Mişel 'Âsî, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal fi'l-Lügati ve'l-İ'râb*, I-II, Beyrut 1987.
- Kemâleddîn Abdülganî el-Mürsî, *Fevâsilü'l-Âyâti'l-Kur'âniyye*, İskenderiye 1420/1999, el-Mektebu'l-Câmiyyi'l-Hadîs.
- Mevlüt Sarı, *Arapça-Türkçe Lügat*, İstanbul 1982, Bahar Yayınları.
- Muhyiddîn Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve Beyânühû*, Yemâme, Dâru İbni Kesîr, 3. baskı, 1992.
- Mustafa Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri*, İstanbul 1999.
- Mustafa Ünver, *Kur'an'ı Anlamada Siyâkın Rolü*, Samsun 1996.
- Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, İstanbul 2000, Rağbet Yayınları.
- Taberî, Ebü Câfer Muhammed b. Cerîr (v. 310/), *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili'l-Kur'an*, I-XV, Beyrut-Lübnan 1408/1988.
- Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, nşr. Kemal Edip Kürkçüoğlu, Enderûn Kitabevi, İst. 1973.
- Yedi Askı*, çev. Şerâfettin Yaltkaya, İstanbul 1985.